

УДК 379. 85

Цитування:

Шевченко Н. О. Переосмислення ролі культурної спадщини в післявоєнній туристично-рекреаційній діяльності. *Культура і сучасність* : альманах. 2023. № 1. С. 23–28.

Shevchenko N. (2023). Reconceptation of the Role of Cultural Heritage in Post-War Tourism and Recreation Activities. *Kultura i suchasnist: almanakh*, 1, 23–28 [in Ukrainian].

Шевченко Наталія Олександрівна,
кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри кафедри артменеджменту
та івент-технологій
Національної академії керівних кадрів
культури і мистецтв
<https://orcid.org/0000-0003-0645-8648>
nataliya-ametist@ukr.net

ПЕРЕОСМИСЛЕННЯ РОЛІ КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ В ПІСЛЯВОЄННІЙ ТУРИСТИЧНО-РЕКРЕАЦІЙНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

Метою роботи є розгляд роботи культурних інституцій зі збереження історико-культурної спадщини у військовий час та переосмислення підходів до презентації традиційної та новітньої культурної спадщини в напрямках постконфліктного туризму. **Методологічна основа** дослідження визначається поліваріантністю інтерпретацій культурної спадщини та пошуком нових підходів до використання історико-культурної спадщини в післявоєнній туристично-рекреаційній діяльності. Комплексний аналіз, що поєднує в собі сукупність методів дослідження, а саме: системний метод, метод культурного моделювання, порівняльний метод, дає змогу розглядати об'єкти новітньої історико-культурної спадщини як чинник відродження туристичної індустрії регіонів України. **Наукова новизна** дослідження полягає у висвітленні можливостей туристичної сфери у використанні традиційного культурного надбання та створенні в умовах військових дій новітньої історико-культурної спадщини в туристично-рекреаційній діяльності повоєнного часу, зокрема таких її напрямів, як розвиток воєнного туризму, міського туризму, пізнавального туризму; розробка проєктів маршрутів пам'яті; наповнення вітчизняного туристичного продукту позитивними брендами незламності українців. **Висновки.** Розвиток потенціалу матеріальної і нематеріальної культурної спадщини України в повоєнний час вимагає творчих підходів до збереження та популяризації традиційного і новітнього культурного надбання та ефективного використання об'єктів культурної спадщини в туристичній галузі для презентації повного спектру туристично-рекреаційних ресурсів України.

Ключові слова: традиційна та новітня культурна спадщина, післявоєнна туристично-рекреаційна діяльність.

Shevchenko Nataliia, Candidate of Pedagogic Sciences, Associate Professor, Department of Art Management and Ivent-Technologies, National Academy of Managerial Staff of Culture and Arts

Reconceptation of the Role of Cultural Heritage in Post-War Tourism and Recreation Activities

The purpose of the work is to consider the work of cultural institutions in preserving historical and cultural heritage in wartime and to rethink approaches to the presentation of traditional and modern cultural heritage in post-conflict tourism. **The research methodology** is determined by the multivariance of interpretations of cultural heritage and the search for new approaches to the use of historical and cultural heritage in post-war tourist and recreational activities. A comprehensive analysis that combines a set of research methods, namely a systematic method, a method of cultural modelling, and the comparative method, allows considering the objects of the modern historical and cultural heritage as a factor in the revival of the tourism industry in the regions of Ukraine. **The scientific novelty** of the study is to highlight the possibilities of the tourism sector in using the traditional cultural heritage and the latest historical and cultural heritage created in the conditions of hostilities in the tourist and recreational activities of the post-war period, in particular such areas as the development of military tourism, urban tourism, educational tourism, development of projects of memory routes, filling the domestic tourist product with positive brands of the indestructibility of Ukrainians. **Conclusions.** The development of the potential of the tangible and intangible cultural heritage of Ukraine in the post-war period requires creative approaches to the preservation and promotion of traditional and modern cultural heritage and the effective use of cultural heritage sites in the tourism industry to present the full range of tourist and recreational resources of Ukraine.

Key words: traditional and modern cultural heritage, post-war tourist and recreational activities.

Актуальність теми дослідження. Повномасштабна військова агресія Росії проти України актуалізувала питання захисту української культурної спадщини в музеях і галереях, збереження масштабних скульптур та архітектурних елементів, відновлення зруйнованих пам'яток у післявоєнний період, переосмислення підходів держави до промоції знищених культурних об'єктів, зусиль культурних інституцій, спрямованих на донесення правдивої інформації про військові події російсько-української війни та завдання працівників туристичної сфери щодо створення нових проєктів з популяризації традиційної та новітньої культурної спадщини для консолідації українського народу.

Аналіз досліджень і публікацій. Перспективні напрями та особливості використання культурної спадщини у військовий та післявоєнний період розглянуто в статтях українських науковців, зокрема, О. Роїк, О. Недзвецька, І. Мустеца аналізують шляхи розвитку туристичної індустрії під час російсько-української війни в окремих регіонах; К. Гончарова, О. Маджумдар, І. Дашевська, О. Роздорожнюк вивчають специфіку екскурсійної діяльності під час військових дій; І. Журба, І. Несторишен, С. Матюх, Л. Корчевська, Н. Аніпко, Н. Андрусак, Н. Барвінок досліджують державну туристичну політику в контексті регіонального розвитку та напрями презентації культурних ресурсів України для вітчизняних та іноземних туристів.

Мета дослідження полягає в комплексному аналізі роботи культурних інституцій зі збереження історико-культурної спадщини у військовий час та пріоритетних напрямів переосмислення підходів до презентації традиційної та новітньої культурної спадщини в контексті постконфліктного туризму.

Виклад основного матеріалу. Руйнації історико-культурних пам'яток та природно-заповідного фонду в результаті російсько-української війни стоять на заваді використання туристично-рекреаційного потенціалу України в повному обсязі та негативно впливають на якість фізичного й соціально-психологічного стану українців під час відпочинку. Утім, як зазначає І. Мустеца, хоча під час збройних конфліктів туристична індустрія зазнає серйозних збитків, одночасно відбувається створення новітньої спадщини, яка стає основою постконфліктного туризму. Відродження українського туристичного бізнесу має відбуватися з урахуванням досвіду

розвинених країн, що дасть можливість швидкими темпами відновити потік іноземних туристів [9, 478].

З початком військового вторгнення в північні регіони України музеї Чернігова, Житомира і Сум зуміли вивезти частину своїх колекцій, Вінницький і Дніпровський музеї перемістили свої колекції в західні регіони, а співробітники Національного музею історії в Києві діяльність з консервації та переміщення робіт продовжили навіть під час активних бойових дій. У Львові на збереження відправили 180 тис. одиниць колекції мистецьких творів Національного музею та демонтували дерев'яну скульптуру Христа з Вірменського собору [3].

Разом із профільною робочою групою при Міністерстві культури співпрацюють невеликі культурні інституції, які не лише опікуються захистом музейних колекцій та документуванням втрат, але й здійснюють координацію з іншими закладами щодо евакуації музейних експонатів та надають гуманітарну допомогу працівникам музеїв з невеликих українських міст і селищ Півдня та Сходу. Документацію руйнувань пам'яток культури здійснює також Український інститут національної пам'яті, який постійно оприлюднює зібрану інформацію на офіційному сайті та сторінках інституту в соціальних мережах: фейсбуці, твітері, телеграм-каналах [10]. За ініціативи Українського культурного фонду, низка провідних міжнародних організацій припинили співпрацю з країною-агресором, серед яких варто назвати Європейську асоціацію фестивалів та Вільнюський міжнародний кінофестиваль, мистецькі ради Канади та Англії, Міністерства культури Естонії, Іспанії та Литовську раду з питань культури, Міжнародну раду архівів, кіноінститут Словаччини, Ісландську асоціацію художників й ін. [12, 13].

Низка закордонних закладів, зокрема новостворений польський Комітет допомоги музеям України, німецька Мережа захисту культурних цінностей України, Національний музей Фінляндії, реставратори із Хорватії, взяли активну участь у заходах зі збереження української культурної спадщини та закуповують пакувальні матеріали, допомагають з інвентаризацією переміщених колекцій, збирають інформацію про культурні потреби України, проводять онлайн-зустрічі, де консультують щодо специфіки збереження масштабних пам'яток архітектури, міської

вуличної скульптури, захисту об'єктів Світової спадщини ЮНЕСКО. Для моніторингу руйнувань культурних об'єктів під час бойових дій ЮНЕСКО запустило публічну платформу, де будуть фіксувати руйнування культурної спадщини в Україні. Для цього будуть використані супутникові знімки, зроблені до і після початку війни супутниковим центром ООН UNOSAT.

Також у період воєнних дій важливо, крім фізичного збереження об'єктів культурної спадщини, створювати онлайн-архіви для подальшої відбудови знищених об'єктів, що український уряд і волонтерські організації здійснюють ще з березня 2022 року, оцифровувати документацію культурних інституцій та надійно зберігати вже оцифровані дані. У цьому допомагає робота вебархіву міжнародного проєкту «Врятувати українську культурну спадщину онлайн», до якого долучилися більше тисячі фахівців з архівування, програмістів, волонтерів, які за короткий період архівували та зберегли публікації, фотодокументи й віртуальні тури понад двох з половиною тисяч сайтів музеїв, бібліотек й інших українських культурних закладів та установ. Для упередження від можливого фізичного знищення українських серверів були створені резервні копії, що зберігаються в хмарних сховищах Гарвардського українського інституту та Університету Альберти. На жаль, від хакерських атак відбулося знищення всього контенту культурного архіву Folk-Ukraine, що містив велике зібрання народних пісень України [3].

У статті Н. Барвінок розглянуто перспективи розвитку воєнного туризму на території України по завершенні російсько-української війни як один з важливих напрямів патріотичного виховання молодого покоління українців та необхідність висвітлення масштабності російських військових злочинів для світової спільноти. Зокрема, відзначено, що об'єкти й локації, які стануть ресурсною основою майбутнього воєнного туризму, продовжують утворюватися, оскільки масштабні руйнування міст та сіл, створення оборонних споруд та зміни в ландшафті не припинилися. Як, зауважує автор статті, музеї пам'яті російсько-української війни мають створюватись по всіх областях України, а не лише в тих регіонах, де відбувались бойові зіткнення та була окупація, оскільки наслідки війни торкнулися домівки кожного українця і на перемогу працює вся країна [2, 214].

Державне агентство розвитку туризму

вже влітку почало розробляти проєкти маршрутів пам'яті, щоб у відбудовний період частина зруйнованих окупантами об'єктів та місця боїв були збережені для історії, аби показати всім закордонним та внутрішнім туристам, які злочини вчинила країна-агресор в Україні. Ці аспекти показу мають бути враховані в міських та селищних архітектурних планах. Також відновлення інфраструктури доцільно провести так, щоб залишити деякі об'єкти недоторканими, як, наприклад, міст в Ірпіні, фото переправи через який облетіли всі світові ЗМІ. На сторінці українського проєкту 360war.in.ua можна ознайомитися з панорамними фото звільнених міст Київщини – Бучі, Ірпеня, Гостомеля, Бородянки, Макарова і Горенки, що дозволяє побачити в 3D-масштабі, який вигляд мають деокуповані міста. Нещодавно на сервісі з'явилися кадри руїн літака «Мрія», ангара й навколишнього аеродрому, куди була спроба висадити російський десант у перші дні війни. Надалі планується завантажити кадри з Чернігова – північної культурної столиці України [14].

Л. Корчевська перспективи розвитку туризму в Україні після війни вбачає в розвитку таких напрямів: пізнавальний туризм для усвідомлення військових злочинів, які вчинили в Бучі, Маріуполі, Ірпені, Харкові та інших містах і селах; меморіалізація таких місць, як Чорнобаївка, Зміїний острів, що стали символами нескореності українців; створення конкретних програм і стратегій для збереження локальних подій і вражень під час війни, які потім стануть основою історичних та краєзнавчих проєктів про реальну історію жахливої війни [8, 338–339].

Водночас важливо акцентувати на подіях та об'єктах, що символізують дух незламності, нескореності й перемоги українців над злом та створювати позитивний імідж України. Необхідно сформувати нові підходи до інтерпретації знакових подій, що вже набули негативного трактування. Це стосується передусім Чорнобильської зони та подій 1986 року, щоб змінити уявлення про зону відчуження як негативну частину бренду України [13].

Необхідність переосмислення підходів до туристичної діяльності в період війни та донесення українському суспільству правдивих наративів щодо своєї історії і культури стало важливим аспектом діяльності екскурсиводів, оскільки цей час задає «нової оптики» розумінню історичних сюжетів, постатей, пам'яток і об'єктів показу [5, 130]. Адаптація історичного матеріалу під завдання сьогодення

вимагає від фахівців екскурсійного обслуговування глибокої і відповідальної роботи з низки питань: як актуалізувати історичні пам'ятки, події та сюжети в екскурсіях воєнного часу та як гідно працювати з очевидцями подій «реальної війни». Складність цих завдань особливо відчули працівники туристичної сфери західних областей, куди приїхала велика кількість вимушених переселенців. Уже в перші місяці початку великої війни перед ними постало питання, як допомогти людям, які приїхали в цей регіон, зрозуміти його мешканців і, навпаки, знайти спільні історичні моменти, які однаково відкликаються у серцях. Тому були розроблені екскурсійні тури з можливістю пізнати культуру, історію, природу цих територій. Зокрема, у них закладені теми про періоди, які пережила Галичина, завойована колись комуністами, та їх звірства в 1939–1941 роках [11].

Туристична фірма «Україна Інкогніта» заснувала в грудні 2021 року однойменну громадську організацію, що здійснює пошук та збереження культурної спадщини, а з початком повномасштабного вторгнення її директор Роман Маленков відклав заняття туристичною діяльністю до повоєнного періоду, бо вважає туризм на руїнах «розкручених» локацій замків, палаців, цвинтарів – історичної пам'яті – заробітчанством, коли багато руїн пам'яток культури потрібно рятувати. Тому останнім часом громадська організація здійснює експедиції по козацьких цвинтарях, де збирається облікова інформація для подальшого включення в Реєстр пам'яток [4].

Необхідна й неминуча трансформація старого туристичного «ландшафту» країни та створення нової спадщини, бо якою б песимістичною не здавалася сучасна ситуація з українською галуззю туризму, у майбутньому в ключових розвинутих країнах неодмінно мають бути відкриті національні офіси, проведені рекламні кампанії з популяризації посткофліктного українського туризму [6]. З одним застереженням, наголошує І. Дворська, – варто уникати фіксації туристичного іміджу України лише на моносфері любителів військового туризму, а презентувати весь спектр туристично-рекреаційних ресурсів нашої країни. Цю думку продовжують Н. Аніпко та Н. Андрусак, які зазначають, що вже сьогодні спеціалісти туристичної сфери мають працювати над урізноманітненням програм для іноземних туристів у післявоєнний час [1, 324].

Водночас наша держава може

зіштовхнутися із проблемою нестачі кадрів, навіть якщо буде мати готову стратегію розвитку туристичної галузі та відбудови інфраструктури, наголошує О. Чорний. Тому чиновникам профільних агентств та очільникам закладів вищої освіти вже зараз необхідно продумати, як втримати та заохотити професіоналів, підготувати якісних спеціалістів, коли в країні зросте попит на туристичні послуги, а фахівців буде бракувати [15].

Використання можливостей регіонального розвитку, впорядкування відповідних маршрутів та просування нестандартних і потенційно успішних форматів, як-то військового, екологічного, міського туризму, за участі органів місцевого самоврядування та суб'єктів туристичної діяльності різних форм власності в перспективі мають стати головними чинниками відновлення туристичної галузі в післявоєнному періоді. Головним завданням у цьому контексті є вироблення нормативно-правових засад державно-приватного партнерства та максимальне сприяння активізації спільної діяльності територіальних громад і туристичного бізнесу на шляху розвитку вітчизняного туризму [7, 60].

Наукова новизна дослідження полягає у висвітленні можливостей туристичної сфери у використанні традиційного культурного надбання та створеної в умовах військових дій новітньої історико-культурної спадщини в туристично-рекреаційній діяльності повоєнного часу, зокрема таких її напрямів, як розвиток воєнного туризму, міського туризму, пізнавального туризму; розробка проєктів маршрутів пам'яті; наповнення вітчизняного туристичного продукту позитивними брендами незламності українців.

Висновки. Розвиток потенціалу культурної спадщини України в повоєнний час вимагає творчих підходів до збереження та популяризації традиційного і новітнього культурного надбання й ефективного використання об'єктів культурної спадщини в туристичній галузі; створення механізмів підтримки сфери культури та креативних індустрій у просуванні туристичних продуктів на міжнародному ринку; переосмислення інтерпретації історичних постатей і пам'яток показу для використання в туристично-рекреаційній діяльності; інноваційних заходів промоції об'єктів історико-культурної спадщини як позитивних брендів нашої країни; реалізації проєктів зі створення маршрутів пам'яті та адаптації історичного матеріалу під

завдання сьогодення; створення мережі культурно-мистецьких центрів, що будуть працювати над створенням нових чи приєднання до вже наявних культурних шляхів Ради Європи з метою об'єднати культурний спадок України в туристичні маршрути міжнародного значення.

Література

1. Аніпко Н., Андрусак Н. Зацікавленість іноземних туристів Україною: особливості післявоєнного туризму. Управління розвитком сфери гостинності: регіональний аспект : матер. Міжнар. наук-практ. конф. (Чернівці, 05 травня 2022 р.). Чернівці : Технодрук, 2022. С. 323–326.

2. Барвінок Н. В. Перспективи розвитку воєнного туризму на території України після закінчення російсько-української війни. URL: <https://dspace.udpu.edu.ua/handle/123456789/15272> (дата звернення: 05.01.2023).

3. Від архітектури до віртуальних архівів: як Україна захищає культурні цінності. URL: https://lb.ua/culture/2022/04/01/511860_vid_arhitektur_i_virtualnih.html (дата звернення: 05.01.2023).

4. Гончарова К., Маджумдар О. У відпустку після перемоги. Як турбізнес виживає під час війни. URL: <https://www.rbc.ua/rus/travel/vidpustku-pislya-peremogi-k-turbiznes-vizhivae-1663770271.html> (дата звернення: 05.01.2023).

5. Дашевська І. М. Екскурсійна діяльність в умовах війни. Світові досягнення і сучасні тенденції розвитку туризму та готельно-ресторанного господарства : матер. Міжнар. наук-практ. конф. (Запоріжжя, 25 листопада 2022 р.). Запоріжжя : НУ «Запорізька політехніка», 2022. С. 129–132.

6. Дворська І. Туристична галузь після війни: чи можлива реанімація та антикризове управління? Liga.net. 2022. URL: <https://blog.liga.net/user/idvorskaya/article/44952> (дата звернення: 09.01.2023).

7. Журба І., Несторишен І., Матюх С. Реалізація державної туристичної політики в контексті регіонального розвитку. *Вісник Хмельницького національного університету*. 2022. №4. С. 51–61.

8. Корчевська Л. Стан, особливості та перспективи туризму у воєнний та поствоєнний періоди. *Управління розвитком сфери гостинності: регіональний аспект* : матер. Міжнар. наук-практ. онлайн-конф (Чернівці, 05 травня 2022 р.). Чернівці : Технодрук, 2022. С. 337–341.

9. Мустеца І. В. Проблеми розвитку туристичної галузі у період воєнного стану в Україні та шляхи удосконалення. *Управління розвитком соціально-економічних систем* : матер. VI Міжнар. наук-практ. конф. (Харків, 15–16 червня 2022 р.). Харків : ДБТУ, 2022. С. 476–478.

10. Про роботу Українського культурного фонду під час війни: 10-й випуск дайджесту «Хроніки культурного фронту». URL: https://ucf.in.ua/news/16_04_2022 (дата звернення: 08.01.2023).

11. Роздорожнюк О. Екскурсії під час війни: як змінилася робота українських гідів та екскурсоводів.

URL: <https://media.zagoriy.foundation/velyka-istoriya/ekskursiyi-pid-chas-vijny-uak-zminylasya-robotaukrayinskyh-gidiv/> (дата звернення: 05.01.2023).

12. Роїк О. Р., Недзвецька О. В. Шляхи розвитку туристичної сфери України у воєнний період. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Економічні науки*. 2022. Вип. 46. С. 11–15.

13. Стандарти ЄС і туристична галузь України: розвиток, пріоритети, промоція (оглядова довідка за матеріалами преси, інтернету та неопублікованими документами за 2019–2020 pp.). URL: https://nlu.org.ua/storage/files/Infocentr/Tematich_ogliadi/2020/Standarty.pdf (дата звернення 12.01.2023).

14. Українці створили 3D-тури зруйнованими Бучею, Бородянкою, Ірпенем та іншими містами Київщини. URL: <https://visitukraine.today/uk/blog/425/ukrainci-stvorili-3d-turi>. (дата звернення: 05.01.2023).

15. Чорний О. Найкращі часи – попереду. Що відбувається з туризмом в Україні під час війни. URL: <https://www.rbc.ua/ukr/travel/samye-rkie-vremena-vpered-i-proishodit-turizmom-1657645856.html> (дата звернення: 09.01.2023).

References

1. Anipko, N.; Andrusiak, N. (2022). Interest of foreign tourists in Ukraine: features of post-war tourism. *Upravlinnia rozvytkom sfery hostynnosti: rehionalnyi aspekt: Materialy Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii*. Chernivtsi: Technodruk, 323–326 [in Ukrainian].

2. Barvinok, N. V. (2022). Prospects for the development of military tourism on the territory of Ukraine after the end of the Russian-Ukrainian war. Retrieved from: <https://dspace.udpu.edu.ua/handle/123456789/15272> [in Ukrainian].

3. From architecture to virtual archives: how Ukraine protects cultural values (2022). Retrieved from: https://lb.ua/culture/2022/04/01/511860_vid_arhitektur_i_virtualnih.html [in Ukrainian].

4. Goncharova, K.; Madzhumdar, O. (2022). On vacation after victory. How the tourism business survives during the war. Retrieved from <https://www.rbc.ua/rus/travel/vidpustku-pislya-peremogi-k-turbiznes-vizhivae-1663770271.html> [in Ukrainian].

5. Dashevska, I. M. (2022). Excursion activity in the conditions of war. *Svitovi dosiahnennia i suchasni tendentsii rozvytku turyzmu ta hotelno-restorannoho hospodarstva: materialy Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii*. Zaporizhzhia: NU "Zaporiz'ka Politechnika", 129–132 [in Ukrainian].

6. Dvorska, I. (2022). The tourism industry after the war: is resuscitation and anti-crisis management possible? Online publication "Liga.net". Retrieved from: <https://blog.liga.net/user/idvorskaya/article/44952> [in Ukrainian].

7. Zhurba, I.; Nestorishen, I.; Matyukh, S. (2022). Implementation of state tourism policy in the context of regional development. *Visnyk Khmelnytskoho natsionalnoho universytetu*, 4, 51–61 [in Ukrainian].

8. Korchevska, L. (2022). State, peculiarities and prospects of tourism in the war and post-war periods.

Upravlinnia rozvytkom sfery hostynnosti: rehionalnyi aspekt: materialy Mizhnar. nauk-prakt. onlain-konferentsii. Chernivtsi: Technodruk, 337–341 [in Ukrainian].

9. Mustetsa, I. V. (2022). Problems of the development of the tourism industry during the period of martial law in Ukraine and ways of improvement. Upravlinnia rozvytkom sotsialno-ekonomichnykh system: Materialy Mizhnar. nauk-prakt. konf. Kharkiv: DBTU, 476-478 [in Ukrainian].

10. The tenth issue of the digest “Chronicles of the Cultural Front” is about our work, the work of the Ukrainian Cultural Foundation during the war (2022). Retrieved from: https://ucf.in.ua/news/16_04_2022 [in Ukrainian].

11. Rozdorozhniuk, O. (2022). Tours during war: how work of Ukrainian guides has changed. Retrieved from: <https://media.zagoriy.foundation/velyka-istoriya/ekskursiyi-pid-chas-vijny-yak-zminylasya-robotaukrayinskyh-gidiv/> [in Ukrainian].

12. Rojik, O. R.; Nedzvecjka, O. V. (2022). Ways of development of the tourism sphere of Ukraine

during the war period. Naukovyi visnyk Khersonskogho derzhavnogho universytetu. Seria: ekonomichni nauky, 46, 11–15 [in Ukrainian].

13. EU standards and the tourism industry of Ukraine: development, priorities, promotion (overview reference based on press materials, the Internet and unpublished documents for 2019-2020) (2020). DZK, 8/3. Retrieved from: https://nlu.org.ua/storage/files/Infocentr/Tematch_ogliadi/2020/Standarty.pdf [in Ukrainian].

14. Ukrainians created 3D tours of the destroyed Bucha, Borodianka, Irpin and other cities of the Kyiv region (2022). Retrieved from: <https://visitukraine.today/uk/blog/425/ukrainci-stvorili-3d-turi> [in Ukrainian].

15. Chorny, O. (2022). The best times are ahead. What happens to tourism in Ukraine during the war. Retrieved from: <https://www.rbc.ua/ukr/travel/samyekie-vremena-vperediproishodit-turizmom-1657645856.html> [in Ukrainian].

*Стаття надійшла до редакції 07.04.2023
Отримано після доопрацювання 12.05.2023
Прийнято до друку 22.05.2023*